

Η ΘΕΛΗΣΗ ΝΑ ΔΙΝΕΙΣ, ΝΑ ΜΟΙΡΑΖΕΙΣ ΚΑΙ ΝΑ ΘΥΣΙΑΖΕΣΑΙ ~ ΕΡΙΧ ΦΡΟΜ

Στη σύγχρονη κοινωνία θεωρούμε ότι ο τρόπος ύπαρξης στη βάση του έχει είναι ριζωμένος στην ανθρώπινη φύση και γι' αυτό είναι αδύνατο ν' αλλάξει. Η ίδια ιδέα εκφράζεται στο δόγμα ότι οι άνθρωποι βασικά είναι τεμπέληδες, παθητικοί από τη φύση τους, ότι δε θέλουν να δουλέψουν ή να κάνουν κάτι άλλο

παρά μόνο όταν τους σπρώχνει το ελατήριο του υλικού κέρδους... ή η πείνα... ή ο φόβος της τιμωρίας.

Αυτό το δόγμα δεν αμφισβητείται σχεδόν από κανένα και καθορίζει τις μεθόδους της μόρφωσης και της δουλειάς μας. Αλλά δεν είναι τίποτα άλλο παρά η έκφραση της επιθυμίας ν' αποδείξουμε την αξία της κοινωνικής μας τοποθέτησης, υποστηρίζοντας ότι αυτή η τοποθέτηση ακολουθεί τις ανάγκες της ανθρώπινης φύσης. Σε ανθρώπους που ζουν ή έζησαν σε διαφορετικές κοινωνίες, η ιδέα του έμφυτου εγωισμού και της τεμπελιάς θα φαινόταν τόσο απίστευτη, όσο το αντίθετο φαίνεται σ' εμάς.

Η αλήθεια είναι ότι και οι δυο τρόποι ζωής, με βάση το είναι και με βάση το έχει, βρίσκονται μέσα στις δυνατότητες της ανθρώπινης φύσης: η βιολογική μας ορμή για επιβίωση δυναμώνει την τάση του έχει, αλλά ο εγωισμός και η τεμπελιά δεν είναι οι μοναδικές έμφυτες ροπές στα ανθρώπινα πλάσματα.

Εμείς οι άνθρωποι έχουμε μια έμφυτη και βαθιά ριζωμένη

επιθυμία να υπάρχουμε: να εκφράζουμε τις ικανότητές μας, να είμαστε δραστήριοι, να δημιουργούμε σχέσεις με τους άλλους, να ξεφεύγουμε από τη φυλακή του εγωισμού. Η αλήθεια αυτής της θεωρίας αποδεικνύεται από τόσες πολλές μαρτυρίες, που θα μπορούσε εύκολα να γεμίσει ένας ολόκληρος τόμος.

Ο D. O. Hebb διατύπωσε την ουσία του προβλήματος στον πιο γενικό του τύπο, δηλώνοντας ότι *το μοναδικό πρόβλημα συμπεριφοράς είναι η έλλειψη δραστηριότητας και όχι η δραστηριότητα*. Τα σχετικά στοιχεία που ακολουθούν αποδεικνύουν αυτή τη γενική θέση:

1. Τα στοιχεία από τη συμπεριφορά των ζώων. Πειράματα και άμεση παρατήρηση δείχνουν ότι πολλά είδη ζώων αναλαμβάνουν δύσκολες δουλειές μ' ευχαρίστηση, ακόμα και όταν δεν τους προσφέρεται υλική ανταμοιβή.

2. Πειράματα νευροφυσιολογίας αποδεικνύουν την έμφυτη δραστηριότητα των νευρικών κυττάρων.

3. Νηπιακή συμπεριφορά. Πρόσφατες μελέτες δείχνουν ότι τα μικρά νήπια έχουν την ικανότητα και την ανάγκη ν' αντιδρούν ενεργητικά σε πολύπλοκα ερεθίσματα: αυτές οι παρατηρήσεις έρχονται σε αντίθεση με τη θεωρία του Freud ότι το νήπιο δέχεται τα εξωτερικά ερεθίσματα σαν απειλή και κινητοποιεί την επιθετικότητά του για να αποδιώξει αυτή την απειλή.

4. Συμπεριφορά της εκμάθησης. Πολλές μελέτες δείχνουν ότι το παιδί κι ο έφηβος είναι τεμπέληδες, γιατί το υλικό της μάθησής τους προσφέρεται με τρόπο ξερό και νεκρό, που είναι αδύνατο να τους ξυπνήσει πραγματικό ενδιαφέρον. Αν εξουδετερωθούν η πίεση και η πλήξη και το υλικό προσφερθεί ζωντανά, τότε μπαίνουν σε κίνηση αξιοσημείωτη δραστηριότητα και πρωτοβουλία.

5. Συμπεριφορά της εργασίας. Το κλασικό πείραμα του E. Mayo έδειξε ότι μια δουλειά που είναι από την ίδια της τη φύση πληκτική αποκτά ενδιαφέρον, αν οι εργάτες ξέρουν πως παίρνουν

μέρος σ' ένα πείραμα, που το διευθύνει ένα άτομο ζωντανό και προικισμένο με την ικανότητα να τους ξυπνήσει την περιέργεια και τη συμμετοχή τους. Το ίδιο αποδείχτηκε σε πολλά εργοστάσια στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ. Ο διευθυντής έχει για τους εργάτες μια στερεότυπη εικόνα. Οι εργάτες δεν ενδιαφέρονται πραγματικά για τη δραστήρια συμμετοχή τους στη δουλειά – εκείνο που θέλουν είναι μεγαλύτερα ημερομίσθια. Επομένως, η άμεση συμμετοχή στα κέρδη και όχι η συμμετοχή στη δουλειά είναι ένα κίνητρο για μεγαλύτερη παραγωγικότητα. Οι διευθυντές μπορεί να έχουν δίκιο σχετικά με τις μεθόδους εργασίας που προσφέρουν. Η πείρα όμως έδειξε –κι έπεισε αρκετούς από αυτούς– ότι αν οι εργάτες μπορούν να είναι πραγματικά δραστήριοι, υπεύθυνοι και ενήμεροι του ρόλου τους, τότε κι αυτοί που πρώτα ήταν αδιάφοροι αλλάζουν σημαντικά και παρουσιάζουν εφευρετικότητα, ενεργητικότητα, φαντασία και ικανοποίηση σε μεγάλο βαθμό.

6. Ο πλούτος των στοιχείων από την κοινωνική και πολιτική ζωή. Η πεποίθηση ότι οι άνθρωποι δε θέλουν να κάνουν θυσίες είναι αφάνταστα λαθεμένη. Όταν ο Churchill στην αρχή του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου ανάγγειλε ότι αυτό που ζητούσε από τους Βρετανούς ήταν αίμα, ιδρώτας και δάκρυα, δεν το έκανε για να τους απογοητεύσει: αντίθετα, έκανε έκκληση στη βαθιά ριζωμένη επιθυμία των ανθρώπων να κάνουν θυσίες, να δίνουν από τον εαυτό τους. Η αντίδραση των Βρετανών –και των Γερμανών και των Ρώσων– στον χωρίς διάκριση βομβαρδισμό των πυκνοκατοικημένων πόλεων από τους διάφορους εμπόλεμους, αποδεικνύει ότι οι κοινές θυσίες δεν αποδυνάμωσαν το πνεύμα τους, αντίθετα δυνάμωσαν την αντίστασή τους. Αυτοί που πίστευαν ότι οι τρομοκρατικοί βομβαρδισμοί μπορούσαν να σπάσουν το ηθικό του εχθρού και να βοηθήσουν να τελειώσει ο πόλεμος έκαναν λάθος.

Είναι πάντως θλιβερό για τον πολιτισμό μας που ο πόλεμος και ο πόνος κινητοποιούν τους ανθρώπους για θυσίες περισσότερο απ' ό,τι η ειρηνική ζωή. Ο καιρός της ειρήνης μοιάζει πάνω απ' όλα να ενθαρρύνει τη φιλαυτία. Ευτυχώς υπάρχουν περιστάσεις σε ειρηνικούς καιρούς, όπου η ανθρώπινη προσπάθεια για δόσιμο και αλληλεγγύη βρίσκουν την έκφρασή τους στη συμπεριφορά των

ατόμων. Οι απεργίες των εργατών, ιδιαίτερα ως την εποχή του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, είναι ένα παράδειγμα τέτοιας βασικά μη βίαιης συμπεριφοράς. Οι εργάτες ζητούσαν μεγαλύτερα ημερομίσθια, αλλά ταυτόχρονα διακινδύνευαν και υποβάλλονταν εκούσια σε ταλαιπωρίες παλεύοντας για την αξιοπρέπειά τους και για την ικανοποίηση από τη βίωση της ανθρώπινης αλληλεγγύης. Η απεργία ήταν ένα φαινόμενο το ίδιο «θρησκευτικό» όσο και οικονομικό. Αν και τέτοιες απεργίες γίνονται ακόμα και σήμερα, οι περισσότερες είναι για λόγους οικονομικούς – παρόλο που κι αυτές που γίνονται για καλύτερες συνθήκες δουλειάς έχουν πρόσφατα αυξηθεί.

Η ανάγκη που νιώθουν οι άνθρωποι να δώσουν και να μοιραστούν και η προθυμία τους να κάνουν θυσίες για τους άλλους υπάρχουν ακόμα ανάμεσα στα μέλη μερικών επαγγελματιών, όπως οι νοσοκόμοι, οι γιατροί, οι μοναχοί και οι μοναχές. Πολλοί, αν όχι οι περισσότεροι απ' αυτούς τους επαγγελματίες, μιλάνε μόνο, χωρίς να πιστεύουν, στο σκοπό της βοήθειας και της θυσίας. Παρόλα αυτά, ο χαρακτήρας ορισμένων απ' αυτούς ανταποκρίνεται στις αξίες που επαγγέλλονται. Τις ίδιες ανάγκες τις βρίσκουμε να επιβεβαιώνονται και να εκφράζονται σε πολλά κοινόβια μέσα στους αιώνες, είτε θρησκευτικά είτε σοσιαλιστικά είτε ουμανιστικά. Βρίσκουμε την επιθυμία για δόσιμο στους ανθρώπους που προσφέρουν το αίμα τους (χωρίς πληρωμή), στις περιπτώσεις που οι άνθρωποι διακινδυνεύουν τη ζωή τους για να σώσουν μια άλλη. Βρίσκουμε τη θέληση για δόσιμο να εκδηλώνεται στους ανθρώπους που πραγματικά αγαπούν. Η «ψεύτικη αγάπη», δηλαδή ο αμοιβαίος εγωισμός που μοιράζονται δυο άτομα, κάνει τους ανθρώπους πιο εγωιστές (κι αυτό συμβαίνει αρκετά συχνά). Η πραγματική αγάπη μεγαλώνει την ικανότητά μας ν' αγαπάμε και να δίνουμε στους άλλους. Αυτός που αγαπάει πραγματικά, αγαπάει ολόκληρο τον κόσμο, μέσα από την αγάπη του/της για ένα συγκεκριμένο πρόσωπο.

Αντίστροφα, βλέπουμε ότι αρκετοί άνθρωποι, και ιδιαίτερα οι νέοι, δεν αντέχουν την πολυτέλεια και τον εγωιστικό τρόπο ζωής

μέσα στις πλούσιες οικογένειές τους. Σε αντίθεση με τις προσδοκίες των γονιών τους, που πιστεύουν ότι τα παιδιά τους «έχουν ό,τι επιθυμούν», οι νέοι αυτοί επαναστατούν ενάντια στη νέκρα και την απομόνωση της ζωής τους. Γιατί είναι γεγονός ότι δεν έχουν ό,τι επιθυμούν και επιθυμούν αυτό ακριβώς που δεν έχουν.

Αξιοσημείωτα παραδείγματα τέτοιων ανθρώπων στους παλιούς χρόνους είναι τα παιδιά των πλούσιων Ρωμαίων στα χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που αγκάλιασαν τη θρησκεία της φτώχειας και της αγάπης. Άλλο παράδειγμα είναι ο Βούδας: σαν πρίγκιπας που ήταν, μπορούσε να δοκιμάσει κάθε απόλαυση και πολυτέλεια που ήθελε, αλλά ανακάλυψε ότι η απόκτηση και η κατανάλωση υλικών αγαθών έφερνε δυστυχία και θλίψη. Ένα πιο πρόσφατο παράδειγμα (στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα) είναι τα παιδιά της ανώτερης τάξης της Ρωσίας, οι *Ναρόντνικοι*. Μη αντέχοντας το περιβάλλον της νωθρότητας και αδικίας, που μέσα του είχαν μεγαλώσει, οι νέοι αυτοί άνθρωποι έφυγαν από τα σπίτια τους και πήγαν να ζήσουν μαζί με τους φτωχούς χωριάτες, βάζοντας έτσι τα θεμέλια του επαναστατικού αγώνα στη Ρωσία.

Το ίδιο φαινόμενο μπορούμε να διαπιστώσουμε ανάμεσα στα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, των πλούσιων οικογενειών των ΗΠΑ και της Γερμανίας, που βλέπουν τη ζωή τους μέσα στο πλούσιο οικογενειακό τους περιβάλλον πληκτική και χωρίς νόημα. Αλλά πέρα απ' αυτό, βρίσκουν ανυπόφορη τη σκληρότητα του κόσμου απέναντι στους φτωχούς και την απειλή του πυρηνικού πολέμου για λόγους κύρους μερικών ατόμων. Έτσι φεύγουν από το οικογενειακό τους περιβάλλον –ψάχνοντας για ένα νέο τρόπο ζωής– και μένουν ανικανοποίητοι γιατί καμιά δημιουργική προσπάθεια δεν καταλήγει σε επιτυχία. Πολλοί από αυτούς τους νέους ήταν αρχικά οι πιο ιδεαλιστές, οι πιο ευαίσθητοι της νέας γενιάς, τους έλειπε όμως η παράδοση, η ωριμότητα, η πείρα και η πολιτική γνώση: το αποτέλεσμα είναι ότι πέφτουν τώρα στην απελπισία, υπερεκτιμούν ναρκισσιστικά τις ικανότητες και τις δυνατότητες που έχουν κι αγωνίζονται να επιτύχουν το αδύνατο με τη χρήση βίας. Φτιάχνουν τις δήθεν επαναστατικές

ομάδες και ζητούν να σώσουν τον κόσμο με πράξεις τρομοκρατίας και καταστροφής, χωρίς ν' αντιλαμβάνονται ότι το μόνο που κάνουν είναι να μεγαλώνουν τη γενική τάση για βία και απανθρωπιά. Έχουν χάσει την ικανότητα ν' αγαπούν και την αντικατέστησαν με την επιθυμία να θυσιάσουν τη ζωή τους. (Η αυτοθυσία είναι συχνά η λύση για τα άτομα που θέλουν με πάθος ν' αγαπήσουν, αλλά έχουν χάσει αυτή την ικανότητα και βλέπουν στη θυσία της ίδιας τους της ζωής τη βίωση της αγάπης στην πιο απόλυτη μορφή). Αλλά αυτοί οι νέοι που αυτοθυσιάζονται, είναι πολύ διαφορετικοί από τους *μάρτυρες της αγάπης*, που θέλουν να ζήσουν γιατί αγαπούν τη ζωή, και που δέχονται το θάνατο μόνο όταν είναι αναγκασμένοι να πεθάνουν για να μην προδώσουν τον εαυτό τους. Οι σημερινοί μας νέοι που θυσιάζουν τη ζωή τους είναι οι κατηγορούμενοι αλλά συνάμα και οι κατήγοροι. Είναι οι ίδιοι μια απόδειξη ότι στο κοινωνικό μας σύστημα μερικοί από τους καλύτερους νέους ανθρώπους καταντούν τόσο απομονωμένοι και απελπισμένοι, που σαν μοναδική διέξοδο από την απελπισία τους βρίσκουν μόνο την καταστροφή και το φανατισμό.

Η ανθρώπινη επιθυμία για ένωση με άλλους ανθρώπους, είναι ριζωμένη στις ειδικές συνθήκες ύπαρξης που χαρακτηρίζουν το ανθρώπινο είδος, και είναι ένα από τα δυνατότερα κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Συνδυάζοντας την ελάχιστη, ενστικτώδη αποφασιστικότητα και τη μέγιστη ανάπτυξη της λογικής ικανότητας, εμείς οι άνθρωποι χάσαμε την αρχέγονη ενότητα με τη φύση. Για να μη νιώθουμε τέλεια απομονωμένοι –πράγμα που θα μας καταδίκαζε στην τρέλα– χρειαζόμαστε μια νέα ενότητα: με τους συνανθρώπους μας, με τη φύση. Αυτή η ανθρώπινη ανάγκη για ενότητα με άλλους ανθρώπους πραγματώνεται με πολλούς τρόπους: μέσα από το συμβιωτικό δεσμό με τη μητέρα, μ' ένα είδωλο, με τη φυλή του καθενός, το έθνος του, την τάξη του, τη θρησκεία του, το σύλλογό του, την επαγγελματική του οργάνωση. Συχνά βέβαια, αυτοί οι δεσμοί μπλέκονται μεταξύ τους και παίρνουν μια μορφή έκστασης – όπως συμβαίνει στα μέλη ορισμένων θρησκευτικών δογμάτων ή στον όχλο που ετοιμάζεται να λιντσάρει

κάποιον, ή στα ξεσπάσματα της εθνικής υστερίας σε περίπτωση πολέμου. Για παράδειγμα, όταν άρχισε ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, συνέβη μια από τις πιο δραστικές μορφές της «ένωσης». Ξαφνικά, από τη μια μέρα στην άλλη, οι άνθρωποι εγκατέλειψαν χρόνων πεποιθήσεις για ειρήνη, αντιμιλιταρισμό, σοσιαλισμό. Οι επιστήμονες ξέχασαν τη μακρόχρονη παιδεία τους γι' αντικειμενικότητα, κριτική σκέψη και αμεροληψία, για να ενωθούν με το μεγάλο *Εμείς*.

Η επιθυμία για ένωση με τους άλλους, φανερώνεται τόσο στους πιο ποταπούς τύπους συμπεριφοράς π.χ. σε πράξεις σαδισμού και καταστροφής, όσο και στους πιο υψηλούς, όπως στην αλληλεγγύη που στηρίζεται σ' ένα ιδανικό ή μια πεποίθηση. Είναι ακόμα η βασική αιτία της ανάγκης για προσαρμογή. Τ' ανθρώπινα πλάσματα φοβούνται μην καταντήσουν απόβλητοι της κοινωνίας, περισσότερο και από τον ίδιο τους το θάνατο. Το κρίσιμο σημείο σε κάθε κοινωνία είναι το είδος της ενότητας και της αλληλεγγύης που δημιουργεί, καθώς και το είδος που μπορεί να προωθήσει κάτω από τις δοσμένες συνθήκες της κοινωνικοοικονομικής της δομής.

Αυτές οι θεωρήσεις δείχνουν ότι και οι δύο τάσεις υπάρχουν μέσα στους ανθρώπους: η μια, το έχει –η κατοχή– που σε τελευταία ανάλυση χρωστάει τη δύναμή της στο βιολογικό παράγοντα της επιθυμίας για επιβίωση. Η άλλη, το είναι –η τάση για δόσιμο και θυσία– που χρωστάει τη δύναμή της στις ειδικές συνθήκες της ανθρώπινης ύπαρξης και στην έμφυτη ανάγκη του κάθε ανθρώπου να ξεπερνάει την απομόνωσή του και να γίνεται ένα με τους άλλους. Αφού αυτές οι δυο αντιφατικές δυνάμεις υπάρχουν σ' όλους τους ανθρώπους, είναι επόμενο ότι η κοινωνική δομή με τις αξίες και τους κανόνες της αποφασίζει ποια από τις δύο θα υπερισχύσει. Οι πολιτισμοί που καλλιεργούν την απληστία γι' αποκτήματα, δηλαδή τον τρόπο ζωής με βάση το έχει, έχουν τη ρίζα τους στη μια από αυτές τις ανθρώπινες δυνάμεις. Οι πολιτισμοί που υποθάλπουν το είναι και την κοινοκτημοσύνη είναι ριζωμένοι στην άλλη δύναμη. Πρέπει ν' αποφασίσουμε ποια από τις δυο θέλουμε να καλλιεργήσουμε, ξέροντας πάντως ότι η απόφασή μας θα καθοριστεί βασικά από την

κοινωνικοοικονομική δομή της συγκεκριμένης κοινωνίας, που μας σπρώχνει προς τη μια ή την άλλη λύση.

Από τις παρατηρήσεις μου στον τομέα της ομαδικής συμπεριφοράς, έχω βγάλει το συμπέρασμα ότι οι δυο ακραίες ομάδες, που εκδηλώνουν βαθιά ριζωμένους και σχεδόν αναλλοίωτους τους τύπους του έχει και του είναι, δεν αποτελούν παρά μια μικρή μειοψηφία. Στη μεγάλη πλειοψηφία και οι δυο δυνατότητες είναι πραγματικές: ποια θα κυριαρχήσει και ποια θα καταπιεστεί, εξαρτάται από τους παράγοντες του περιβάλλοντος.

Αυτή η θεωρία έρχεται σε αντίθεση με την πλατιά παραδοχή του ψυχαναλυτικού δόγματος, ότι το περιβάλλον δημιουργεί ουσιαστικές αλλαγές στην ανάπτυξη της προσωπικότητας κατά τη νηπιακή και την πρώτη παιδική ηλικία. Μετά απ' αυτή την περίοδο, ο χαρακτήρας έχει καθοριστεί και δύσκολα αλλάζει κάτω από την επίδραση εξωτερικών γεγονότων. Αυτό το ψυχαναλυτικό δόγμα έγινε αποδεκτό, γιατί οι βασικές συνθήκες της παιδικής ηλικίας συνεχίζονται και στην κατοπινή ζωή των περισσότερων ανθρώπων, αφού γενικά εξακολουθούν να υπάρχουν και οι ίδιες κοινωνικές συνθήκες. Υπάρχουν όμως πολλά παραδείγματα, που δείχνουν ότι μια δραστική αλλαγή στο περιβάλλον οδηγεί σε μια βασική αλλαγή στη συμπεριφορά π.χ. στην περίπτωση που παύουν να τροφοδοτούνται οι αρνητικές δυνάμεις, ενώ αντίθετα καλλιεργούνται και ενθαρρύνονται οι θετικές.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η συχνότητα και η έκταση της επιθυμίας για μοίρασμα, δόσιμο και θυσία, δεν είναι κάτι που μας παραξενεύει, αν συλλογιστούμε τις συνθήκες ύπαρξης του ανθρώπινου είδους. Εκείνο που παραξενεύει είναι ότι αυτή η ανάγκη έχει τόσο καταπιεστεί, που τελικά οι εγωιστικές πράξεις είναι κανόνας στις βιομηχανικές (και άλλες) κοινωνίες, ενώ οι πράξεις αλληλεγγύης είναι η εξαίρεση. Αλλά κατά ένα παράδοξο τρόπο, αυτό ακριβώς το φαινόμενο προκαλείται από την ανάγκη για ένωση. Μια κοινωνία που έχει σαν αρχές της την κατοχή, το κέρδος και την ιδιοκτησία φτιάχνει ένα κοινωνικό χαρακτήρα

προσανατολισμένο προς το έχει. Από τη στιγμή που το κυρίαρχο σχήμα έχει διαμορφωθεί, κανένας δε θέλει να βρίσκεται έξω απ' αυτό, να είναι στην ουσία ένας απόβλητος. Για ν' αποφύγει αυτό τον κίνδυνο, το άτομο προσαρμόζεται στην πλειοψηφία, που τα μέλη της έχουν σαν μοναδικό κοινό σημείο τον αμοιβαίο τους ανταγωνισμό.

Σαν αποτέλεσμα της κυρίαρχης θέσης που έχει πάρει ο εγωισμός, τα ηγετικά στελέχη της κοινωνίας μας πιστεύουν ότι οι άνθρωποι δραστηριοποιούνται μόνο με την προσδοκία υλικών αποκτημάτων π.χ. με ανταμοιβές, και δε θ' ανταποκριθούν σε μια έκκληση γι' αλληλεγγύη και θυσίες.

Έτσι, μ' εξαίρεση τον καιρό του πολέμου, αυτές οι εκκλήσεις δε γίνονται παρά σπάνια και οι ευκαιρίες να παρατηρήσουμε τα πιθανά τους αποτελέσματα πηγαίνουν χαμένες. Μόνο μια ριζικά διαφορετική κοινωνικοοικονομική δομή και μια ριζικά διαφορετική εικόνα της ανθρώπινης φύσης, μπορούν να δείξουν ότι η δωροδοκία δεν είναι ο μοναδικός (ή ο καλύτερος) τρόπος να επηρεάσουμε τους ανθρώπους.

Από το βιβλίο του Έριχ Φρομ – Να έχεις ή να είσαι

Έριχ Φρομ

Γερμανός φιλόσοφος και ψυχαναλυτής (1900 – 1980). Γεννήθηκε στη Γερμανία και σπούδασε κοινωνιολογία και ψυχολογία στα πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης, της Φρανκφούρτης και του Μονάχου. Ο Έριχ Φρομ προσπάθησε με το έργο του να "συμφιλιώσει" τον Φρόιντ με τον Μαρξ, να συνδυάσει δηλαδή την ψυχανάλυση με τον "ουμανιστικό" μαρξισμό. Ως ψυχαναλυτής ο Φρομ υπέβαλε σε κριτική τον Μαρξ γιατί είχε υποτιμήσει την πολυπλοκότητα των ανθρώπινων παθών και τη σημασία του ψυχολογικού παράγοντα. Παράλληλα όμως επέκρινε τον Φρόιντ γιατί υπογραμμίζοντας τις βιολογικές εξαρτήσεις και επομένως το αμετάβλητο της ανθρώπινης φύσης δεν μπόρεσε να φτάσει σε μια ορθή ερμηνεία των ιστορικών και κοινωνικών φαινομένων.

Πηγή/φωτογραφίες: Αντικλείδι, antikleidi.com